

Робота над портретом на уроках української літератури

Оксана Міщенко,

аспірант кафедри української мови і літератури

Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка

У статті представлена спроба комплексного підходу до вивчення теоретико-літературного поняття "портрет" у старших класах загальноосвітньої школи та запропоновані методичні рекомендації щодо роботи над портретом образу-персонажа художнього твору.

Ключові слова: опис, портрет, живопис, література, образ-персонаж.

Проблема пошуку нових шляхів інтерпретації художнього твору як цілісної структури, за яких буде чітко простежена взаємозумовленість усіх його компонентів та декодована позиція автора, досі залишається актуальною. У зв'язку з цим перед педагогом-словесником постає складне завдання: навчити учнів старших класів осмислювати авторську концепцію та способи її висловлення на всіх рівнях художнього цілого та з урахуванням усіх деталей. Таким важливим компонентом внутрішньої організації художнього твору й водночас засобом творення образів є портрет.

Проблемою удосконалення майстерності портретування здавна цікавляться мистецтвознавці, літературознавці, адже осягнення методів найбільш точного зображення особистості є справжнім хистом, виявом таланту митця, його професіоналізму. Питання аналізу портрета методисти зазвичай розглядають у контексті інших проблем — засобів характеротворення образу, вивчення літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом, теорії літератури в школі, мистецтва художньої деталі та ін. На сьогодні в дослідницькій практиці проблему вивчення поняття "портрет" детально не висвітлено, як не здійснено й спроби цілісного, комплексного підходу до роботи над цим поняттям в старших класах загальноосвітньої школи.

Мета статті: розробити систему завдань для систематизації та вдосконалення знань учнів про портрет як теоретико-літературне поняття й один із засобів творення образу в художньому творі. Завдання цієї розвідки: допомогти вчителю-словеснику організувати поетапне оволодіння учнями старших класів знаннями про портрет літературного твору й вироблення навичок його аналізу.

Теоретична та практична значущість портретної характеристики образу-персонажа в системі цілісного аналізу епічного твору зумовлює те, що жоден урок української літератури як у середній, так і в старшій школі не оминає аналізу портрета в художньому творі. Зважаючи на це, у старших класах, на завершальному етапі літературної освіти, уважаємо за необхідне поглибити та систематизувати знання про теоретико-літературне поняття "портрет".

Визначення етапів та прийомів поглиблення вивченого поняття учитель повинен розпочати з аналізу чинної програми з української літератури: з'ясувати, скільки разів та в якому класі учні вже розглядали його, з яким теоретичним матеріалом вони уже знайомі.

Програмою з української літератури передбачено засвоєння теоретичних понять "художній опис" та

"портрет" ще в 5 класі. Учителю потрібно врахувати, що початкове уявлення про літературознавчий термін школярі вже мають, із ним вони могли ознайомитись в молодших класах чи в повсякденному житті. Визначення для учнів середніх класів, звісно, методично виважене і скероване принципом доступності: "Портрет — опис зовнішності персонажа в художньому творі" [8; 86]. У підручнику Л.П. Шабельникова характеризує портрет у творі як важливий інструмент розкриття авторського ставлення, зображення внутрішнього світу героїв, їх смаків та уподобань, професії та достатку; указує на різний підхід до змалювання зовнішності: "здебільшого характер персонажа відповідає його зовнішності" [Там само], хоча може і контрастувати.

У підручнику з української літератури для 7 класу подається визначення поняття "позасюжетні елементи", структурним компонентом якого є портрет героя. Знання учнів про портрет поглиблюється, учні знайомляться з ним як з елементом структури твору, розкривається його нове функціональне призначення: він виконує важливу роль у композиції художнього твору.

У 8 класі програмою заплановано урок зв'язного мовлення, мета якого — розширити портретну лексику школярів, навчити створювати уявні словесні картини.

Теоретичні знання та практичний досвід роботи з портретом учні середньої ланки отримують не лише на уроках української, а й зарубіжної літератури, образотворчого мистецтва (ознайомлення із живописним портретом) та української мови (уроки зв'язного мовлення, де учні працюють над твором-описом зовнішності людини).

Науково-методична система прийомів роботи, яка забезпечує високу результативність, передбачає поетапне вивчення цього поняття: учні середніх класів отримують уявлення про портрет як літературознавчий термін, вчать застосовувати його на практиці. Поглибити теоретичний матеріал, враховуючи сучасні досягнення літературознавства, розширити інформацію про функціональне навантаження портрета в літературі, остаточно узагальнити й систематизувати отримані знання — завдання для учнів старших класів.

Поставлені завдання спрямовують методичну діяльність учителя. Під час поглиблення теоретичного поняття "портрет" пропонуємо використати такі прийоми і методи навчання: актуалізація опорних знань, повторення, опрацювання теоретичного матеріалу, робота зі словниками та іншими видами джерел, порівняння із суміжними видами мистецтв, робота з художнім текстом, узагальнення тощо. Спосіб

організації занять повинен бути обраний з урахуванням інноваційних технологій навчання літератури.

Наприклад, на етапі підготовки учнів старших класів до сприймання та аналізу художнього твору, що відзначається більшою складністю й широтою, на вступному занятті вважаємо за доцільне використання таких інтерактивних методів, які передбачають актуалізацію інтегрованих знань з мови та літератури.

Інтерактивна вправа "Мікрофон":

- Пригадайте, які ви знаєте типи мовлення.
- Що таке опис? (Робота зі словником)
- У яких стилях можуть бути виконані описи зовнішності людини?
- З'ясуйте, чим відрізняються описи зовнішності людини у різних стилях мови.

Групова робота **"Коло ідей"**. Завдання. Поміркуйте, які особливості має портрет у різних стилях мови? Інструкція. Клас доцільно поділити на три групи і, відповідно, кожній з них дати завдання охарактеризувати один із стилів мови. Коли учні справилися із самостійною роботою і готові представити інформацію, учитель повинен простежити, щоб кожен учень групи по черзі називав лише один аспект. Рух думок по колу відбувається доти, поки відповіді учнів не вичерпаються.

З метою уточнення, доповнення та систематизації відповідей учнів пропонуємо за допомогою засобів візуалізації ознайомити їх з таблицею.

Таблиця 1

Портрет у різних стилях мови		
Науковий	Діловий	Художній
Основні вимоги до опису зовнішності		
Точність, логічність, послідовність;	Чіткість, конкретність;	Індивідуально-авторська проєкція опису;
домінують типові риси;	домінують індивідуальні риси;	найчастіше поєднуються типові та індивідуальні риси;
слова вживаються в прямому значенні.	слова вживаються в прямому значенні.	слова вживають в прямому і переносному значенні.
Емоційно-оцінна сфера зображення		
Позбавлений емоційності та образності.	Позбавлений емоційності та образності.	Зображення за допомогою наочно-образних мовних засобів (епітетів, порівнянь, синонімів).
Відношення до дійсності		
Виклад науково перевічених фактів;	Виклад достовірних фактів;	Виклад фактів на основі особистих вражень автора, частіше уявних;
об'єктивне зображення.	об'єктивне зображення.	поєднання об'єктивного й суб'єктивного зображення, але домінує суб'єктивний чинник.
Об'єкт зображення		
Типова особа.	Конкретна особа.	Вигадана особа (повністю або частково).
Мета зображення		
Загальне уявлення про людину.	Опис відомої людини.	Вироблення в читача (слухача) певного ставлення до людини.
Підхід до змалювання зовнішності		
Опис максимально повний, науково обґрунтований.	Опис особливих прикмет зовнішності людини, характеристика переважно часткова.	Опис докладний або стислий (залежно від жанру, особливостей таланту письменника тощо); перевага надається ключовим характеристикам, часто домінують портретні деталі.

На цьому етапі використання інтегрованого навчання не завершується. Оскільки термін "портрет" запозичений із живопису, то на пропедевтичному етапі роботи над портретом пропонуємо провести міжмистецькі паралелі.

Як видно з методичної літератури, до сьогодні не втратила своєї актуальності проблема особливостей художнього сприйняття учнів та умов його цілеспрямова-

ного формування. Комплексне використання різних мистецтв у процесі вивчення портрета в старших класах сприяє розвитку художньо-естетичного світогляду школярів, дає можливість глибше осягнути різні види образотворчості, що, відповідно, увиразнює та удосконалює розуміння мистецтва слова. Система роботи над портретом у художньому творі дає великі можливості для розвитку уяви, образного бачення літературних персонажів, їхнього "оживлення". Звісно, ефективне вивчення теоретико-літературних питань неможливе без введення їх до шкільної практики аналізу художніх творів.

З метою активізації пізнавальної діяльності учнів, дослідно-пошукових суджень та уявлень школярів доцільно використати такий давно відомий підготовчий етап до сприйняття художнього твору, як екскурсія до музею чи картинної галереї. Зіставлення опису зовнішності людини в живописі, скульптурі та художній літературі не лише допоможе провести паралелі між ними, поглибить мистецтвознавчі знання старшокласників, а й змусить їх замислитися над поліфункціональною роллю портрета в літературі, учні зможуть переконатися, що "портретування є одним із найскладніших і найважливіших засобів зображення" [1; 58].

На підготовчому етапі проведення міжмистецької паралелі **"література — живопис"** пропонуємо провести інтерактивну вправу **"Мозковий штурм"** — ефективний метод колективного обговорення та вільного висловлювання думок усіх учнів, під час якої запропонуємо їм

відповісти на такі запитання:

- Що означає висловлювання "письменник живописує", "автор змальовує"?
- Чому письменника часто називають художником, портретистом, живописцем?
- Чому зображення зовнішності персонажів у художньому творі називають "мистецтвом слова", "живописом слова", "портретним живописом", "словесним живописом"?
- Чому, коли мова йде про портрет в літературі, часто використовуються мистецтвознавчі терміни?

Інструкція. Організуючи інтерактивну роботу, учитель ділить клас на дві групи: генератори ідей та експерти — мистецтвознавець і літературознавець. У процесі генерування ідей діє заборона на відхилення необґрунтованих пропозицій. На завершальному етапі інтерактивної роботи запропоновані відповіді аналізують і оцінюють експерти.

На наступному етапі варто використати інтерактивну вправу **"Навчаючи — вчуся"**, яка надає попередньо підготовленим учням можливість взяти участь у навчанні та передаванні своїх знань однокласникам. Завдання: користуючись літературознавчими словниками, енциклопедіями та іншими видами джерел, підготувати повідомлення про портрет у літературі та живописі.

Запропонований метод відповідає вимогам до рівня загальноосвітньої підготовки учнів старших класів, прописаний у

Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти: знати визначення основних теоретико-літературних понять, уміти користуватися різними видами ресурсів (словники, довідники, монографії, літературно-критичні статті, наукові статті, Інтернет тощо), уміти проводити пошуково-дослідницьку діяльність у галузі літератури (підготовка повідомлення).

Особливості портрета в літературі та живописі

Література	Живопис
<i>Матеріал для роботи над портретом</i>	
слово	фарби
<i>Спосіб сприйняття матеріалу</i>	
пізнавальний процес — уява	оптичні органи чуття — очі
<i>Функціональне призначення портрета</i>	
— змалювання зовнішності літературного героя (що еволюціонує впродовж розгортання сюжету чи незмінної); — відображення внутрішнього світу, характеру, смаків та уподобань; — увираження гармонії або контрасту зовнішності із внутрішнім світом; — показ ставлення до подій у творі; — передає авторську оцінку зображуваного; — абстрактне відтворення оригіналу, вигаданої моделі, прототипу; — передає динамічні риси зовнішності: міміку, жести, рухи, особливості поведінки, зміни внутрішнього стану героя; — зображення окремих, переважно інформаційно насичених портретних деталей та ін; — має специфічну ідейно-композиційну роль у художньому творі; — елемент структури художнього цілого, складова художнього образу; — окремий жанр (літературний портрет).	— відображення зовнішності людини, її рис обличчя, виразу очей, пози, її одягу тощо; — частково передає ставлення автора до зображуваного; — конкретне відтворення оригіналу, вигаданої моделі, прототипу; — передає стійкий образ; — повне відтворення зовнішності, не можна випустити жодної деталі образу та ін.; — втілює всю образну систему твору, тобто дорівнює їй; — окремий жанр.

Учитель. Отже, можна підсумувати, що портрет у літературі увібрав у себе низку ознак живописного портрета, якому він зобов'язаний своїм походженням, але суттєвою відмінністю портрета в літературі є його динамічність: він передає не загальний стійкий образ, а міміку, жести, рухи, еволюцію психічного стану через зміни в зовнішності.

Пропонуємо поглибити знання старшокласників про портрет під час вивчення життя й творчості Панаса Мирного, якого вважають неперевершеним майстром яскравих портретів в українській прозі. Урок вивчення біографії письменника слід розпочати з короткого прочитання його портретів. Діти обмінюються думками, намагаються намалювати психологічний портрет митця, зазначають, що його зовнішність свідчить про урівноваженість, серйозність, поміркованість, лагідну натуру, довгі роки життя. Учням буде цікаво дізнатися, чому всі живописні портрети письменника такі схожі.

Учитель. Як відомо з досліджень творчості письменника, "в основі всіх відомих нам портретів — фотографія 1913 року, у дні ювілею його п'ятдесятирічної службової і літературної діяльності" [7;11]. За життя письменник залишався "відомим незнайомцем": навіть найавторитетніші шанувальники творчості не знали його вигляду, він нікому не дозволив опублікувати жодної фотографії. Причиною такого самоприховування була не так обережність в умовах царизму, переслідувань передових діячів, як непомірна скромність

Повідомлення учня-мистецтвознавця

(орієнтовна відповідь). У словнику іншомовних слів подано кілька визначень поняття "портрет" (франц. portrait) — 1) зображення обличчя людини чи групи людей у живописі, скульптурі, графіці або фотографії; 2) жанр образотворчого мистецтва; 3) зображення зовнішності людини засобами художнього слова [7; 539]. Отже, в образотворчому мистецтві портрет — це самостійний жанр, метою якого є відображення зовнішнього вигляду конкретної людини або групи людей. Щоб мати первинне уявлення про портрет, досить звернутися до способів його створення. Живописні портрети можуть писатися з натури, за попередніми начерками або етюдами, на підставі малюнків і гравюр інших майстрів, кіно- та фотохроніки, за словесним описом або уявою.

Зображення зовнішності персонажа — єдиний засіб побудови художнього образу людини в живописі. Загальномистецькими вимогами до портрета, за якими оцінюється рівень його високохудожності, є точність відтворення оригіналу, з усіма рисами його зовнішності та внутрішнього індивідуального характеру, у відповідній позі, із властивою йому експресією. Задоволення цих вимог свідчить про обдарованість художника, здатність укласти у відтворення дійсності свій талант і майстерність.

Повідомлення учня-літературознавця

(орієнтовна відповідь). Портрет у літературі — "засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів" [3; 546]. Функцію портретної характеристики образу-персонажа художнього твору найбільш точно окреслив А.О. Ткаченко: "опис персонажа, його зовнішності — чи то в найзагальніших, чи найдокладніших рисах — здебільшого не має самодостатнього значення, а покликаний допомагати проникненню в його внутрішній світ, психологію, душевні порухи, вдачу тощо" [8; 195]. Основний предмет художнього зображення — взаємодія людини з довкіллям, опис змін зовнішнього вигляду персонажів у конкретних ситуаціях. Письменники використовують різні підходи до змалювання зовнішності, відображають і зовнішній вигляд персонажів, і внутрішній, намагаються зафіксувати між ними гармонію чи контраст, тому портрет є засобом психологічного аналізу.

Залежно від жанру, традицій, особливостей літературного напрямку, індивідуального стилю митця та специфіки задуму розрізняють докладні (розгорнуті, деталізовані) портрети та стислі (фрагментарні, неповні), у яких акцент робиться на художніх деталях. Портрети у художньому творі можуть бути статичні й динамічні. У статичних описах зовнішності подаються під час першого знайомства з літературним героєм, де автор дає детальне уявлення про те, як персонаж виглядає, при цьому його зовнішність у процесі розгортання сюжету залишається незмінною. У динамічних портретах персонаж вимальовується за допомогою виразних деталей паралельно з розгортанням сюжету, еволюціонує впродовж твору, тобто подається в динаміці: міміка, жести, сміх, плач, хода тощо. "Письменник через портретні деталі, через їх динаміку передає сутність людини, її внутрішній світ, а читач, сприймаючи їх, засвоює письменникові візію людини і концепцію особистості" [3; 548].

З метою узагальнення й систематизації знань старшокласникам можна запропонувати заповнити таблицю.

творця, боязнь особистої слави та непохитність у переконаннях — берегти таємницю псевдоніма. Про надмірну скромність свідчать слова самооцінки Панаса Мирного: "Навіщо тільки Ви додали у передмові про мене як одного з найкращих наших письменників? Це вже й занадто" [7; 11]; "Я за свого життя не хотів би рекламувати своє прізвище, серйозно вважаючи себе недостойним тієї слави" [там само].

Ім'я талановитого автора, яким бачили Панаса Мирного його сучасники, розкрилося випадково. Після прем'єри драми "Лимерівна", де головну роль виконувала Марія Заньковецька, під вигуки публіки "Автора! Автора!" Панас Мирний, зворушений грою актриси, забув свій кодекс і піднявся на сцену. Перед глядачами з'явився полисілий, худий, засмоктаний "бомагами" та "докладами", трохи зняковілий і розгублений П. Рудченко, який для більшості був знайомий як колезький радник [7; 13].

Про те, що автор болісно сприйняв процес свого дізнання, свідчить уривок із його вірша, який вивільнили й розшифрували (через нерозбірливий почерк та українську мову) із застарілих фондів творчості письменника дослідники його творчості:

*Все, що любив я, чим я жив,
Все, що від людей ховав і крив,
Все вивели на світ просторий.
І всі показують, і всі
Сміються з сліз моїх таємних* [7; 28].

Як згадують сучасники Панаса Мирного, своє невдоволення письменник виражав тільки очима. "Людина, що лається очима", — так сказала про нього одна сусідка в неопублікованих спогадах, про що свідчать знавці творчості Панаса Мирного.

Отже, фотографія, літературний та живописний портрети є джерелом інформації про людину.

Завдання для учнів. Користуючись електронними ресурсами, знайдіть відповідь на запитання: портрет у живописі називаємо живописним, а що таке літературний портрет?

Учні роблять *висновок*: навіть поверховий екскурс в історію української літератури переконує, що термін "портрет" спочатку використовувався для показу зовнішнього вигляду людини, як один із засобів художньої характеристики персонажа, і лише з часом утвердився як самостійний жанр. "Літературний портрет" — це жанр літературно-критичного, науково-популярного нарису про життя та творчість письменника, близький до наукової біографії, стисліший за викладом, розрахований на масового читача" [2; 1]. Але досить часто літературним портретом називають елемент структури художнього твору, портрет героя художнього твору.

Завдання для учнів. Поміркуйте, чи є подані у підручнику біографічні відомості літературним портретом письменника?

Мистецтво портретування в епічних творах розглянемо на прикладі роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", програмового твору для вивчення в 10 класі загальноосвітньої школи (рівень стандарту). Роман потребує нового прочитання, сучасного погляду вимагає і образ Чіпки. Ця потреба обумовлена суспільним розвитком, який часто називають деградацією, змінами критеріїв моралі, духовного поступу, світоглядних позицій, зростаючим рівнем поінформованості та інтерпретаційних можливостей учнів. Сучасні старшокласники прагнуть творчих пошуків у процесі аналізу художнього тексту, намагаються самостійно осягнути художній задум письменника.

Не випадково портрет літературного героя найчастіше подається на початку твору. У романі Панаса Мирного найширший опис зовнішності теж подається під час знайомства з персонажем.

Коментоване читання фрагменту твору (перша "зустріч" читача із Чіпкою).

— На чому автор передусім зосереджує увагу читача?

— Спробуйте відмежувати "чистий" портрет від майстерності психологічного аналізу.

— Які риси характеру Чіпки розкриває автор через портрет?

— Поданий опис зовнішності персонажа є прикладом стислого чи докладного портрета?

— Як ви ізолюєте портрет від сюжетної будови?

Учні повинні звернути увагу на те, що письменник спочатку вказує на соціальний стан, на вік, національність, змальовує загальний обрис: ніс, очі, овал обличчя, плечі, а потім — "палкий погляд, бистрий, як блискавка", що вказує на характер та підкреслює тенденцію до психологічного зображення.

Учитель робить висновки. Письменник зображує лише найважливіші, найхарактерніші деталі зовнішності Чіпки, але уява читача створює його цілісний образ: через зовнішність подається досить повна соціальна, вікова, типологічна та індивідуалізована характеристика героя. Тому розглянутий портрет Чіпки вважається докладним.

Під час сприйняття опису зовнішності Чіпки активно працює читацька уява, відбувається "оживлення" літературного героя, створюється враження, що читач зустрічає і споглядає його в реальному житті, що робить образ яскравішим, а включення його в композиційну будову твору — відчутнішим. Поки увага читача зосереджена на відображенні зовнішнього вигляду Чіпки, доти розвиток подій зупиняється, у цей момент сюжет не рухається вперед, нічого ні з ким у творі не відбувається. Тому портрет Чіпки є позасюжетним елементом.

Звичайно, старшокласникам недостатньо лише переповідати пряму авторську характеристику образу Чіпки, їм необхідно вміти самостійно віднаходити мотивацію вчинків героя, декодувати портретні деталі. Оскільки портрет є елементом структури художнього образу, одним із прийомів його творення, пропонуємо провести частковий аналіз образу Чіпки крізь призму первинного сприйняття його портретної характеристики, під час першого знайомства з ним.

Завдання для учнів. Розкрийте відомості про образ-персонаж за такими групами знань [10; 6]:

а) зовнішність — літературний образ-портрет:

"Ніс невеличкий тонкий, трохи загострений; темні карі очі — теж гострі; лице довгообразе — козаче" — зображення рис обличчя; "ні високого, ні низького зросту, — тільки плечі широкі та груди високі..." — характеристика зросту та постави; "На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колиш мала бути вусами; на мов стесаній борідці де-где поплялося тонке, як павутиння, волоссячко" [4; 17] — вказівка на молодий вік; "Не багатого роду!" — казала проста свита, накинута наопашки" [4; 17] — соціальний стан; "Та чепурної вдачі", — одмовляла чиста біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс темпався до колін..." — охайність та національність [4; 17]; "Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах і селах" [4; 17] — авторське узагальнення зовнішнього вигляду Чіпки, вказівка на типовість та пересічність його портретної характеристики;

б) риси характеру — літературний образ-характер: "Одно тільки в цього неабияке — дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка" [4; 17] — вказівка на темперамент, здатність до спонтанних рішень; "...позирав навкруги своїми блискучими очима" [4;17] — емоційність та різкість; "Ним світилась якась незвичайна сміливість і духовна міць разом з якоюсь хижою тугою..." [4; 17] — рішучість, жорстокість, що є ключовими рисами характеру Чіпки;

в) місце у творі — літературний образ-функція: портретна характеристика Чіпки подана під час першого знайомства з метою візуалізації образу, зображення психічного стану через показ певних сторін характеру та зовнішності персонажа, що вказують на його типовість і своєрідність. Автор робить натяк на те, що цей персонаж буде активним двигуном сюжету. У цьому контексті на увагу заслуговує думка І. Семенчука: "Чим живе персонаж у дану мить, як його внутрішнє життя "віддзеркалюється" на рисах зовнішності — ось що передусім зображує автор роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" [5; 8].

Звісно, такий алгоритм аналізу є умовним, інформація, отримана з опису зовнішності, закладена самим автором, функції портрета теж попередньо спроектовані, тобто ці групи є взаємозумовленими, на що вказує А.Л. Ситченко.

Цей варіант аналізу матиме ефективні результати і в системі роботи над цілісним портретом, який поєднує всі описи зовнішності; дасть можливість простежити зміни в зовнішньому вигляді й характері літературного героя та визначити роль образу в контексті аналізованого твору, у межах літератури та суспільства загалом.

Безсумнівно, кожен етап життя героя виразно постає перед нами завдяки авторській майстерності поєднання об'єктивного й суб'єктивного зображення. Тому кожен опис зовнішності, навіть окремих портретних деталей, передбачає висвітлення певних характеристик, які є ключовими для розкриття образу. Так, наприклад, звернімо увагу на одну із портретних деталей у візуальному зображенні Чіпки — очі, що мають своїм підтекстом натяк на його рішучий, наполегливий, впертий та запальний характер: "очі — теж гості", "...своїми блискучими очима" [4; 17]. Автор недаремно поставив акцент саме на цій особливості зовнішності героя, він, напевно, умисно використав давно відомі асоціації: очі — дзеркало душі.

Запропонована система роботи сприятиме не лише формуванню умінь через зовнішність "бачити" внутрішній світ людини, "чути" розмову автора з читачем, розуміти роль портрета у творі, а й розвитку аналітичного мислення, інтерпретаційних навичок школярів.

На уроці узагальнення і систематизації знань учнів про творчість Панаса Мирного доцільно запропонувати провести паралелі між портретними характеристиками образів-персонажів всього творчого доробку письменника та в рамках одного художнього твору, що дозволить виявити специфіку портретування автора, дасть змогу показати роль і місце портрета у творчості митця.

В статтю представлена попытка комплексного підходу к изучению теоретико-литературного понятия "портрет" в старших классах общеобразовательной школы и предложены методические рекомендации по работе над портретом образа-персонажа художественного произведения.

Ключевые слова: описание, портрет, живопись, литература, образ-персонаж.

This article deals with an attempt of the complex approach to the study of the theoretically literary concept "portrait" in the higher forms of general school. Author offers some methodical recommendations to the work with a portrait of the heroes in the artistic texts.

Key words: description, portrait, painting, literature, heroes.

Матеріал для вчителя. Пильною увагою до створення образу героя позначена вся творчість Панаса Мирного. Для нього портрет — важливий інструмент соціальної і психологічної характеристики героїв твору, засіб їхньої індивідуалізації, розкриття найтонших внутрішніх суперечностей, переходу від одного душевного стану до іншого, формування характерів. Саморозкриття характеру героїв у його творах досягається за допомогою рельєфності у змалюванні зовнішності героїв. Письменник помірковано підійшов до словесного живопису, збагнув і, відповідно, втілює у своїй творчості основні закономірності мистецтва опису людини, чим і пояснюється досконалість його манери портретування героїв: відточені риси зовнішності нерозривно пов'язані з поглибленим розкриттям психології персонажа. Для Панаса Мирного як портретиста характерна "виняткова пластичність" [5; 10], поєднання простоти мовної характеристики, лаконізму та докладності розкриття складного внутрішнього світу людини саме через портретно-психологічні деталі.

Зазначимо, що лише за умов цілісного сприйняття учнями портретних деталей можливо "оживити" літературного героя. Під час вивчення великих за обсягом творів учитель має так організувати роботу, щоб відбулося глибоке і всебічне знайомство з персонажем. Лише за таких умов можливе повне усвідомлення мінливості зовнішнього і внутрішнього світу героїв.

Звісно, на цьому етапі робота над портретом у художньому творі не завершується. Нерозкритими залишаються міжпредметні паралелі "література — психологія" (портрет — фізіогноміка), "література — криміналістика" та основні паралелі в межах вивчення портрета в літературі: "портрет — жанр твору", "портрет — літературний напрям", "портрет — композиція", "портрет — ідея твору", "портрет — авторське ставлення", що є перспективою наших подальших досліджень.

Література

1. Клеймьонова І.О. Літературний портрет як літературознавча проблема / І.О. Клеймьонова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — № 9 (230), жовтень. — С. 58—66.
2. Літературний портрет: [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. — К.: Академія, 2007. — 752 с.
4. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: [Текст] / Панас Мирний. — К.: Дніпро, 1986. — 445 с.
5. Семенчук І.Р. Живопис словом: книга для вчителя. — К.: ІСДО, 1995. — 228 с.
6. Ситченко А.Л. Літературознавчі засади осягнення художнього образу / А.Л. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — №8. — С.7—11.
7. Словник іншомовних слів/ за ред. О. С. Мельничука. — К.: УРЕ, 1974. — 776с.
8. Ткаченко А.О. Мистецтво слова [Вступ до літературознавства] / А.О. Ткаченко. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 448 с.
9. Черкаський В.М. Вивчення творчості Панаса Мирного: посібник для вчителів / В.М. Черкаський. — К.: Рад.школа, 1982. — 192 с.
10. Шабельникова Л.П. Українська література : підручник для 5 класу / Л.П. Шабельникова. — К.: Грамота, 2005. — 294 с.